

bet alan Parthenon Camii, depolarında-ki barutun infilâkı ile kısmen harap oldu. 560'ı asker 3000 Türk şehri terket-ti. Venedikliler mevcut üç camiye kilise-ye çevirdiler ve şehrin savunmasını ko-laylaştırmak amacıyla halktan 6000 hi-ristiyanı Mora'ya sürdüler. Ancak bir sü-re sonra Venedikliler şehri terkettikle-rinde sürülen halkın bir kısmı, Vezirîâ-zam Köprülüzâde Fâzıl Mustafa Paşa ta-rafından yeniden iskân edildi. XVIII. yü-zyılıda Osmanlı imar faaliyetleri sürdü ve bu dönemde Parthenon'daki harabeler içinde, 1842'de yıktırılan kubbeli cami (1700) ile Hacı Mehmed b. Osman ta-rafından bir medrese (1721), bir Bektaşî tekkesi (1743) ve bugüne kadar ulaşabi-len kubbeli Mustafa Ağa Camii (1177/1763-64) yapıldı. Bunlardan başka dört tekke ile Softa Camii adını taşıyan bir mâbed daha inşa edildi. Bu yüzyılın en büyük mimari eseri ise 1778'de Atina voyvodası Hacı Ali Haseki tarafından, âsi Arnavutlar'a karşı şehri korumak mak-sadıyla inşa ettirilen surlardır. Ayrıca bu sırada manastır ve kilise gibi bazı hi-ristiyan yapıları da tamir ve yeniden in-şa edildi. 1751-1755'te Atina 9000-10.000 civarında bir nüfusa sahipti ve bunun 1/3'ünü müslüman ahalî oluşturu-yordu. 1795'te ise meskûn halde 1600 ev bulunuyor ve 1797'de de 3000 Türk, 3000 Yunanlı ve 4000 hristiyan Arna-vut'un mevcut olduğu Atina'da sadece zeytinyağına dayalı bir ticarî faaliyet sü-rüyordu. İhraç ürünleri arasına 1749-1759 tarihlerinde buğday da girmişti.

XIX. yüzyıl başlarında çıkan Yunan is-yanı sırasında Atina Kalesi âsiler tara-fından işgal edildi ise de (1821) çok geç-medeyen Resîd Paşa tarafından kurtarıldı. Ancak çarpışmalar sırasında ha-rap olan şehir 1833'te Yunanlılar'a bırakıldı, bir süre sonra da yeni devletin başşehri olarak ilân edildi. Atina XIX. yüzyılıda gittikçe büyüdü. 1839'da 14.900 olan nüfus 1896'da 111.500'e, 1920'de 285.400'e, 1980'de de kendisi ile birleş-miş durumda bulunan Pire şehriyle bir-likte 3.034.000 nüfusa ulaştı ve Yuna-nistan'ın en büyük kültür merkezi haline geldi. Bu müddet zarfında birçok İslâmî yapı, arkeolojik kazılar ve daha baş-ka sebeplerle yıkıldı. Bugüne kadar sa-dece Fethiye Camii ile Hacı Mustafa Ca-mii gelebilmiş ve her ikisi de tamir edil-dikten sonra müzelere bağlı olarak kül-türel maksatlarla kullanılmaya başlan-mıştır. XVII. yüzyıl yapısı olan Âbid Efen-di Hamamı da 1986'da restore edildi. Eski şehir Plaka'da halen son devir Os-

manlı havasını aksettiren evler mevcuttur. Lozan Antlaşması'ndan sonra Ana-dolu'dan Yunanistan'a göç eden ve bir kısmı sadece Türkçe konuşan 1.5 milyon Ortodoks hristiyanın büyük kısmı bura-ya yerleştirildi. Bu Anadolu menşeli yer-leşim hareketi, bir Batı şehri olan Ati-na'yı yeme içme, hayat tarzı ve müzik yönünden kuvvetli Doğu etkisinin hâkim olduğu bir metropol haline getirdi.

BİBLİYOGRAFYA :

Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, VIII, 249-267; J. Spon — G. Wheeler, *Voyage de Dalmatie, de Grèce et du Levant*, Lyon 1678; B. Randolph, *The Present state of the Archipelago*, Oxford 1687; L. Comte de Laborde, *Athènes au XVe-XVIe et XVIIe Siècle*, Paris 1852, I-II; D. G. Kabmu-roglou, *Istoria ton Athainon Tourkokratia*, Athene 1889, I-III; Sp. Lambros, *I onomatologia tis Attikis, kai is tin choran epikisis ton Alva-non*, Athene 1896; Kadı Mahmud Efendi, *Târîh-i Medînetü'l-hükemâ*, TSMK, Emanet - Ha-zîne, nr. 1411; J. Giraud, *Relation de l'Attique* (nşr. M. Collignon), Paris 1913; G. Sotiriou, *Arabic Remains in Athens in Byzantine Times*, Athens 1929; K. Biris, *Arvanites, I Doriais tou Neou Ellinismou*, Athene 1960; Ayverdi, *Os-manlı Mi'mârîsî III*, s. 49-55; Van der Vin, *Travellers to Greece and Constantinople*, Leiden 1980, I, 37-52; II, 614-618; K. M. Setton, "On the Raids of the Moslems in the Aegean in the Ninth and Tenth Centuries and their Al-leged Occupation of Athens", *American Journal of Archaeology*, LVIII (1954), s. 311-319; Se-mavi Eyice, "Yunanistan'da Türk Mimari Eser-leri", *TM*, XI (1954), s. 157-182; G. Miles, "The Arab Mosque in Athens", *Hesperia, Journal of the American School of Classical Studies at Athens*, XXXV, Athens 1956, s. 329-344; Cengiz Orhonlu, "Bir Türk Kadısının Yazdığı Atina Tarihi", *GDAAD*, sy. 2-3 (1974), s. 119-136; D. N. Karidis, "Town Development in the Balkans. The Case of Athens", *EB*, sy. 2 (1982), s. 48-57; a.mlf. — M. Kiel, "Santsaki ton Evripou, 150s-160s al", *Tetramina*, sy. 28-29, Amphissa 1985, s. 1859-1903; M. Kiel, "Popu-lation Growth and Food Production in 16th Century Athens, and Attica, According to the Ottoman Tahrir Defteri", *Varia Turcica*, IV, *Comité International d'Études Pré-Ottomanes et Ottomanes*, VIth Symposium, Cambridge 1-4 July 1984, İstanbul-Paris-Leiden 1986; Fr. Babinger, "Atina", *EI²* (İng.), I, 738-739.

MACHIEL KIEL

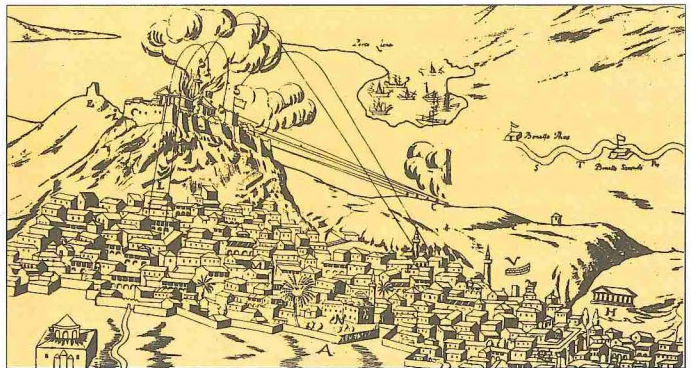
Atina'da Türk Mimari Eserleri.

Atina'nın Türk idaresinde kaldığı yak-larık 350 yıla yakın bir süre boyunca bu-rada bazı mimari eserler meydana geti-rilmiştir. İlkçağ'da sarp kayalık bir tepe-nin üstünde kurulan Akropolis, Ortaçağ içlerinde bir kale haline getirilmişti. Türk devrinde bu iç kale tamir ve takviye edi-lerek bir de kule yapılmıştır. Kalenin ta-miriyle ilgili çeşitli belgeler Topkapı Sa-rayı ve Başbakanlık arşivlerinde bulun-maktadır. XVIII. yüzyılıda Atina voyvoda-sı Mustafa Efendi tarafından yapılan bü-yük bir tamiri bildiren mermere işlenmiş dört beyitlik manzum bir kitâbe, 1953'te yere döşenmiş olarak görülmüştür. Ki-tâbenin son beytinde, "Kuruldu böyle bir hisn-ı hasîn kim kal'a pâyında / Gören-ler bârekellâh der mahallinde bu tabya-ya" denilmektedir.

Eski Akropolis'teki bu çok kuvvetli iç kalenin dışında, aşağıda düzlükte olan esas şehri çeviren ve Türk devrinde 1780'lerde yetmiş beş günde yapılmış 3 m. kadar yükseklikte bir sur duvarı da vardı. Atina'yı ziyaret eden seyyahların çok zayıf ve alçak olduğunu, hatta âdeta bir çit duvarına benzediğini yazdıkları bu sur hiçbir iz bırakmadan ortadan kalk-mıştır. Bu surun sadece A. Mommsen'in haritasında sınırları bellidir. Atina'nın bir Türk kasabası görünümünü, 1801-1805 yılları arasında şehirdeki Osmanlı idare-si sona ermeden burayı gören E. Dod-well'in Atina Çarşısı'nı tasvir eden renk-li resminde bulmak mümkündür. Bura-da ön planda önleri ahşap direkli sun-durmalarla sahip dükkânlarla arkada iki caminin minareleri yer alır. Dükkânların önleri ve cadde kadınli erkekli halkla do-ludur.

Camiler. Atina'yı 1669'da ziyaret eden Evliya Çelebi, iç kale olan Akropolis'teki camiden başka aşağı şehirde üç cami ile yedi mahalle mescidinin varlığından bah-sederek Eski camii'nin, "kâgir bina kub-beli, metîn ve mâmur câmi-i pür-nür"

1687'de
Venedikliler'in
Atina'yı
kuşatması
sırasında
top gülesinin
isabeti
sonucu
Parthenon
İçkale
Camii'nin
yanışını
gösteren
bir çizim
(Fanelli'den)

Türk döneminde Atina iç kalesinde cami olarak kullanılan Parthenon Mâbedi

olarak tarif ettiği Bey Camii ile "üç kâgir kubbeli ve kiremit örtülü" dediği Hacı Ali Camii'nin adlarını verir. A. Mommsen'in *Athenae Christianae* (Hristiyan Atina) adıyla 1868'de basılan kitabının haritasında ise Yenice Camii, Softa Camii, Direk Camii ve Küçük Cami olarak adlandırılan dört caminin yerleri işaretlenmiştir. Ekrem Hakkı Ayverdi bunların dışında, Kule mahallesinde 1085 (1674-75) tarihli bir defterde adı geçen Hasan Bey Camii ile Başbakanlık Arşivi'ndeki 1189 (1775) tarihli bir kayıttan anılan Memi Çelebi Camii'nin adlarını vermektedir. O. M. Graf von Stackelberg'in 1810'da çizdiği Atina manzaralarında yalnız aşağı şehirde beş minare gayet açık şekilde belli olmaktadır ki aynı husus Atina'da Benaki Müzesi'ndeki sulu boya bir resimle de desteklenmektedir.

İçkale Camii. Milâttan önce 447-438 yılları arasında bir putperest mâbedi olarak inşa edilen Parthenon, Hristiyanlık yasaklardan kurtulduktan sonra kilise haline getirilmiş ve bütün Bizans devri boyunca bu amaçla kullanılmıştı. Atina 1208'de Latinler'in işgalinde bulunduğu sıralarda burası Katolik kilisesine çevrildiğinden Türkler burayı o halde buldular. Atina'nın fethinin hemen arkasından camiye çevrilen bu eski mâbedin kenarına bir minare inşa edilmişti. Tabanda eni 31 m., uzunluğu ise 70 metreye yakın olan, Dor nizamında 8 × 17 sütunla çevrili bu caminin pencere alınlıklarında ilk yapımından kalan kabartma süsler bulunuyordu. Cami, Türk devrinde iç kaleyi teşkil eden Akropolis'in ortasında bulunduğundan bir iç kale camii idi. Yanındaki Erekteion da kale dizdarının ikametgâhı olmuştu. Evliya Çelebi, "Dünyanın bütün camilerini gördük, ancak bunun gibisini görmedik" diyerek cami mimari geleneğine hiç uymayan bu ibadet yerini uzun uzadıya tarif eder.

Önceleri tanrı heykelinin durduğu bölmeden mihrap ile minber arasında "dört adet kırmızı sütun daha vardır..." diyerek bahseden Evliya Çelebi, bu sütunlar üzerinde öd ağacından oymalı bir kubbe bulunduğunu da sözlerine ekler. Ayrıca sütunları, muntazam işlenmiş taşların güzelliğini anlattıktan sonra heykel karakterinde olan kabartmalara ait çeşitli hurafeler anlatarak sonunda, "Bunlar anlatılmakla anlaşılmaz, benim gibi gidip görmek gerekir" der. İçkale Camii bu biçimi ile, Bonn'da bulunan 1670 tarihli akuarel bir resimde, F. Babin'in 1674'te yayımlanan gravüründe ve 1686'da Coronelli tarafından yapılan gravürde görülmektedir.

21 Eylül 1687'de Francesco Morosini idaresindeki Venedikliler Atina'yı kuşattıklarında, İsveçli Kont Koenigsmark'ın ateşlediği bir top güllesini, bir kaçak tarafından içinde cephane depolandığı ihbar edilen camiye isabet ettirmesi sonunda meydana gelen patlamada caminin orta kısmının tamamen yıkılarak harap olduğu bilinmektedir. M. Verneda ile Fanelli'nin gravürlerinde görülen caminin, bu dehşetli patlamaya rağmen, M. Verneda'nın çizdiği resimden anlaşıldığına göre sadece minaresi ayakta kalabilmiştir. Yirmi yıl sonra Türkler Atina'ya yeniden sahip olduklarında İçkale Camii'nin orta bölümü tamamen yıkılmış halde idi. Mâbedin etrafını çeviren kırk altı sütundan on dördü yıkıldıktan başka, esas cami mekânını teşkil eden seladaki (cella) sütunların hemen hepsi devrilmiş, parçalanmış ve binanın üstü de açılmıştı.

Atina'da yeniden kurulan Türk idaresi Parthenon'u ihya etmemiş, yıkık mâbedin içine küçük bir cami yapmayı tercih etmiştir. Kasnaklı tek kubbesi kiremit kaplı ve herhalde üç kubbeli bölümlü bir son cemaat yeri olan bu caminin bir resmi J. Stuart ve N. Revett tarafından yapılarak yayımlanmıştır. E. Dodwell

ve S. Pomerdi tarafından çizilerek Ch. Hearsh'in 1819'da hakkettiği resimde caminin son cemaat yeri görülmektedir. Bunun iki köşesi pâyeli olup bunların arasında iki sütun vardır. 1755'te Le Roy tarafından yapılan resimde caminin sağ yan cephesi de görülmektedir. Bu ikinci caminin hiçbir vakit bir minaresi olmadığı anlaşılmaktadır. Yunan Devleti kurulduktan sonra Akropolis'te kazı, araştırma ve restorasyon çalışmalarının başlaması üzerine İçkale Camii tamamen yıktırılarak ortadan kaldırıldı. Bu caminin J. Travlos tarafından yapılan bir maketi, Agora'daki kazı müzesinde görülmektedir.

Propilelerdeki Mescid. Akropolis'in girişini teşkil eden propilelerde nöbetçiler için bir mescid bulunduğunu Evliya Çelebi bildirmektedir. Herhalde kapı kulelerinin içindeki bir mekândan faydalanmak suretiyle yapılan bu mescidden de hiçbir iz kalmamıştır.

Mustafa Ağa Camii. Altı Fiskiye Camii denilen bu eser Monastıraki Meydanı'nda, Hadrianus revakları denilen Roma devri kalıntısının bitişiğindedir. Türklerin elinden çıktıktan sonra uzun süre boş ve harap bir halde kalmış, daha sonra tamir edilerek İşlemeler ve Halk Sanatları Müzesi olmuştur. Dört beyitlik manzum kitâbesi, caminin Atina'nın Venedik işgalinden çok sonra 1177'de (1763-64) Mustafa Ağa tarafından yaptırıldığını bildirmektedir. San Felice tarafından 1687'de çizilen Atina planında aynı yerde bir cami gösterildiğine göre, belki Evliya Çelebi'nin bahsettiği camilerden birinin yerinde bulunan Mustafa Ağa Camii, o devirde yaygın olan barok üslûbun izlerine sahiptir. Tek kubbeli ve fevkanî olan binanın altında tonozlu dükkânlar ve mahzen bulunmaktadır. Yan taraftan bir merdivenle çıkılan üç bölümlü ve üç kubbeli son cemaat yerindeki dört mermer sütunun başlıkları sadedir. Cümle kapısının kemerli üst sö-

1177'de (1763-64)
inşa edilen
Mustafa Ağa
Camii
(M. Kiel
arşivi)

vesine barok motifli kabartma bir süsleme işlenmiştir, kitâbe bunun üstünde bulunur. Cami dört köşe planlı olup cephelerde iki sıra halinde açılmış pencerelerden ışık alır. Kubbeye geçiş, üst üste bindirilmiş iki sıra sivri kemerli tromp ile sağlanmıştır. Kubbenin göbeği barok üslûpta alçı işlemlerle bezenmiştir. Her bir cephesinde birer pencere bulunan sekiz köşeli yüksek bir kasnağa oturan kubbe kiremit kaplıdır. Mustafa Ağa Camii'nin eski resimleri Forbin, Dupré ve T. du Moncel'in seyahatnâmelerindeki gravürlerde mevcuttur. Heydeck'in 1835'te yaptığı sulu boya bir resimde cami, altındaki kemerli dükkânlarla önündeki bugün artık izi kalmayan şadırvanı ile mükemmel bir şekilde tasvir edilmiştir. Şehir Yunan idaresine geçtikten sonra minaresi yıktırılmıştır. Bugün ne durumda olduğu ve ne işe tahsis edildiği bilinmemektedir.

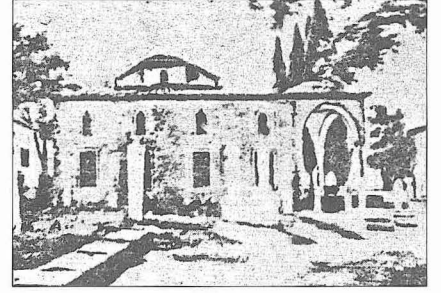
Fethiye Camii. İlkçağ'daki Agora'nın kenarında, Mustafa Ağa Camii'nin az ilerisinde bulunan Fethiye Camii uzun süre etrafı askerî binalarla sarılı iken, Agora'da arkeolojik kazıların yapılması için harap binalar yıkıldığında meydana çıkmıştır. Önce bu caminin de yıktırılması tasarlanmış, üzerinde hayli tartışmalar yapılmış, fakat sonunda kurtulmuş ve tamir edilmiştir. Bir söylentiye göre, 1950'li yıllarda yine cami olarak kullanılmak üzere Mısır hükûmetine devredilmesi de düşünülmüştür. Fethiye Camii'nin aslında Panaghia Sotiriou tou Stavropazarou adında bir kilise olduğu yolundaki dayanaksız iddia, A. Sotiriou, A. Orlandos gibi eski eserleri iyi tanıyan uzmanlar tarafından da reddedilmiş, Fethiye Camii'nin tamamen bir Türk yapısı olduğu kabul edilmiştir. Evliya Çelebi bu ad ile bir cami bildirmediğine göre kitâ-

besi bulunmayan bu mâbedin tarihini tesbit zordur. Buraya genellikle Fethiye Camii denildiğine göre, bu cami fetih ve Fâtiş Sultan Mehmed ile ilgili görülebilir. Fakat Atina'nın Venedikliler'den geri alınışı, yani ikinci fethinin hâtırası ile de bağlantılı olabilir.

Fethiye Camii beş kubbeli bir son cemaat yerini takip eden kare bir mekân halindedir. Ancak bu mekân dört sütuna binen kemerlerle ayrılmış olup ortada basık kasnaklı bir kubbe vardır. Bu orta kubbe dört taraftan dört yarım kubbe ile desteklenmiştir. Köşelerde ise dört küçük kubbe bulunur. Bu örtü sistemi ile Fethiye Camii, Osmanlı devri Türk mimarisindeki "dört yarım kubbeli" cami tipinin bir örneğini teşkil eder. Eğer gerçekten Fâtiş devrine, yani XV. yüzyılın ortalarına ait ise Türk mimarlık tarihi bakımından çok değerli bir eserdir. Ancak pencere kemerlerinin biçimleriyle bilhassa içerideki kubbe ve yarım kubbeleri taşıyan sütunların dilimli bir süslemeye sahip başlıkları XVIII. yüzyıla işaret etmektedir. Fethiye Camii tuğla ve kırma taştan yapılmış olup bütün kubbe ve yarım kubbeleri kiremit örtülüdür. Bu caminin de minaresi yıktırılmıştır. Fauvel'in 1782'de kara kalemle çizdiği resimdeki minareli caminin burası olduğunu söylemek mümkündür. T. du Moncel ile A. Chenavard'ın seyahatnâmelerindeki gravürlerde eski hali görülebilir. Planı ve kesiti ise A. Orlandos tarafından çizilerek yayımlanmıştır.

Yenicami. Atina'nın içinde olan Yenica-mi hakkında ise herhangi bir bilgi yoktur. Yalnız bir gravürü Dupré'nin 1825'te neşredilen seyahatnâmesinde yayımlanmıştır. Bu resimden anlaşıldığına göre dış mimarisi Fethiye Camii'ne çok benzeyen bu eser, kubbeli bir son cemaat yerini takip eden kare biçimli bir mekân halinde idi. Ortada sekizgen yüksekçe bir kasnak üstünü ana kubbe örtüyordu. Dört tarafta dört yarım kubbe, köşelerde de dört basık küçük kubbe vardı. İki sıra pencere içini aydınlatıyordu. Resimden anlaşıldığına göre etrafında Türk mezar taşları ile dolu geniş bir hazire vardı. Dupré'nin gravürünün Fethiye Camii'ni tasvir etmesi ihtimali akla gelirse de bugün artık durumu kontrol ederek kesin bir açıklamaya kavuşturma imkânı kalmamıştır.

Kephisias Camii. Atina'nın bir mahallesi olan Kephisias'ta da küçük bir cami harabesi vaktiyle A. Orlandos tarafından tesbit edilerek yayımlanmıştı. Üç

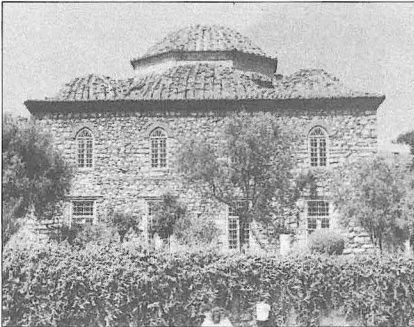

Atina'da Yenica-mi'nin L. Dupré tarafından çizilen gravürü (Voyage à Athènes, Paris 1825, resim 18)

kubbeli bölümlü bir son cemaat yerini takip eden tek kubbe ile örtülü kare bir mekândan ibaret olan bu caminin 1930'larda sadece minare kürsüsünün bir parçası ile yan duvarından küçük bir kalıntı hâlâ duruyordu. Bunun Evliya Çelebi'nin yazdığı Eski-cami veya Bey Camii ile aynı olması mümkündür.

Tekkeler. Evliya Çelebi Atina'da iki tekkenin varlığından bahseder. Bunlardan birisi Akropolis'in girişinin tam karşısında olan Hüseyin Efendi Tekkesi'dir. Hiçbir iz bırakmaksızın kaybolan bu tekke-den sonra tekke sayısı artarak en az beşe yükselmiştir. Bunlardan Fethiye Camii'nin karşısında olan, Atina Türk idaresinden çıktıktan sonra uzun süre Katolik kilisesi olarak kullanılmış ve Agora kazısı yapılırken yıktırılmıştır. Bedesten Meydanı ile Akropolis'in güney yamacı dibinde olan diğer üç tekke de hiçbir iz bırakmadan ortadan kaldırılmıştır. İbrâhim Efendi Tekkesi olarak adlandırılan bir tekke ise Roma devri agorasının yerinde ve Rüzgâr Kulesi denilen İlkçağ eseri mermer yapının etrafında bulunuyordu. Milâttan önce I. yüzyılda yapılan bu hidrolik saat, Evliya Çelebi tarafından Eski-cami yakınında "Eflâ-tun çadırı" diye adlandırılarak, dışındaki kabartmalar ayrıntılı biçimde tarif edilmiştir. Ancak Evliya Çelebi buranın tekke olarak kullanıldığını bildirmez ve hatta, "...bu çadır kubbe içine adam girse midesi bulanıp istifra eder..." diyerek bu eski tarihî eserin kullanılmadığını ima eder. Ancak sonraları buranın bir Mevlevî tekkesi olduğu ve Rüzgâr Kulesi'nin de semâhane olarak kullanıldığı bilinmektedir. Hatta burada Mevlevî dervişlerinin semâ yaptığını gösteren iki de gravür vardır. 1801-1805 yıllarında Yunanistan'ı dolaşan İngiliz E. Dodwell, 1819'da bu semâhanenin renkli iki res-

Atina'da Fethiye Camii

mini yayımlamıştır. Bunlardan birinde kapıdan içinin görünüşü, diğerinde ise doğrudan doğruya semâhanenin içi tasvir edilmiştir.

Medrese. Evliya Çelebi Atina'da iki sıbyan mektebi ile bir medreseden bahseder. Bugün Roma agorası yakınında bir medresenin kalıntısı hâlâ durmaktadır. Kapısı üstündeki uzun kitâbe okunmaz halde olmakla beraber bu medresenin 1133'te (1721) Hacı Mehmed adında bir kişi tarafından yaptırıldığı bilinmektedir. İkinci kat ilâvesi ile bir süre hapis-hane olarak kullanılan medrese 1914'te kısmen yıktırılmış, sadece cümle kapısı korunmuştur. Du Moncel'in yayımladığı gravürde aslına pek uymayan bazı ayrıntılarla gösterilen medrese o sıralarda henüz tamam durumunda idi. Pek muntazam bir planı olmayan medresenin kubbeli ve bacalı hücreleri L biçiminde bir avlu etrafında sıralanıyordu. Hücrelerin önlerinde de kubbeli ve sütunlu revaklar vardı. Revakların sütun başlıkları yapının XVIII. yüzyıla ait olduğunu gösteriyordu. Tamamı kesme taştan yapılan cümle kapısı ince köşe sütunları, rozetler, burmalı silmeler ve kabartma olarak işlenmiş kandil ve servi motifleriyle süslenmiştir.

Hamamlar. Evliya Çelebi Atina'da üç hamamın adlarını verir. Bunlar Bey, Hacı Ali ve Âbid Efendi hamamlarıdır. Bunlardan İbrâhim Efendi Tekkesi yanında olanı Agora kazısı sırasında 1890'da yıktırılmış, Filote-Nikodemu sokakları köşesinde olanı ise bilinmeyen bir tarihte kaybolmuştur. Üçüncü hamamın çok değişmiş bir halde Kyrristou sokağında hâlâ çalışmakta olduğunu 1959'da görmüştük.

Çeşmeler. Evliya Çelebi Atina'da Türk devrinde yapılmış çeşmelerden bahsetmez. Bu çeşit hayır tesislerinin Atina'nın ikinci defa fethinden sonra, yani XVIII. yüzyıl boyunca yapıldığı anlaşılmaktadır. Nitekim Atina voyvodası Hacı Ali Haseki tarafından vakfedilen ve 1960'larda mevcut olan mermerden cephe çeşmesi çok sade mimarili olmakla beraber kemer biçimi ile açık surette Türk sanatında XVIII. yüzyıl ortalarından itibaren hâkim olan barok üslûbuna işaret eder. A. Orlandos Atina'da bir de Ali Ağa Çeşmesi'nin bulunduğunu belirtir. Dodwell'in bir gravüründe aşağı şehir sur duvarında geçit veren kapının karşısında bir Türk çeşmesi gösterilmiştir. J. Thürmer'in 1819'da çizdiği, Atina'da bir sokağı tasvir eden gravürde de Agora kapısına bitişik

şık evin duvarına yapıştırılmış bir çeşme vardır. Aynı çeşme Stuart ve Revett'in 1751'de çizdikleri resimde de görülmektedir. Bu sokak günümüzde de pek değişmeden durmakla beraber çeşmeden bir iz kalmamıştır.

Voyvodalık. Atina'da şehrin içinde Hadrianus Stoası'nın hemen yanında Türk devrinde yapılmış bir de voyvodalık makamı bulunuyordu. Bunun kare planlı yüksek bir kulesi vardı. Thürmer'in 1823, Wordsworth'in 1841'de yayımlanan seyahatnâmelerinde voyvodalığın kulesini gösteren resimler vardır. 1930'lara kadar bu binanın bazı izleri hâlâ görülüyordu. Voyvodalık sarayının iç mimarisini de 1819'da Dupré tarafından çizilen ve voyvoda ağasını tasvir eden bazı eski resimlerden tanımak mümkün olmaktadır.

BİBLİYOGRAFYA :

Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, VIII, 249; *Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Kılavuzu*, İstanbul 1938, I, 45; O. M. von Stackelberg, *Der Entdecker der Griechischen Landschaft* (nşr. G. Rodenwaldt), Berlin 1957; J. Stuart – N. Revett, *Antiquities of Athens*, London 1762-1816; L. N. A. de Forbin, *Voyage dans le Levant*, Paris 1819; E. Dodwell, *A Classical and Topographical Tour through Greece during the Years 1801, 1805 and 1806*, London 1819, I-II; L. Dupré, *Voyage à Athènes*, Paris 1825; Th. du Moncel, *De Venise à Constantinople*, Paris 1846; A. Chenavard, *Voyage Pittoresque en Grèce fait en 1843-1844*, Lyon 1849; A. Mommsen, *Athene Christianae*, Leipzig 1868 (Türk eserlerinin yerlerini gösteren haritası var); A. Michaelis, *Der Parthenon*, Leipzig 1871, I; H. Omont, *Athènes au XVIIe ème siècle*, Paris 1898; A. Xyngopoulos, "Ta byzantina kai tourkika mnemeia ton Athenon", *Eurzeterion ton mesaionikon mnemeion tes Hellados*, Atina 1929, s. 116-122; A. Orlandos, "Mesaionika mnemeia", a.e., Atina 1933, s. 227-230; G. Rodenwaldt, *Akropolis*, Berlin 1937; H. H. Russack, *Deutsche Bauen in Athen*, Berlin 1942; R. Matton, *Athènes et ses Monuments du XVIIe siècle à nos Jours*, Atina 1963; Ayverdi, *Osmanlı Mi'mârîsi III*, s. 49-55; a.mlf., *Avrupa'da Osmanlı Mi'mârî Eserleri IV*, s. 182-185; A. Philadelphos, "Une mosquée dans l'Agora d'Athènes", *TTOK Belleteni*, sy. 5 (1934), s. 27-30; Th. W. Mommsen, "The Venetians in Athens and the destruction of the Parthenon in 1687", *American Journal of Archaeology*, XLV, Boston 1941, s. 544-556; Muzaffer Erdoğan, "Osmanlı Mimari Tarihinin Arşiv Kaynakları", *TD*, II (1953), s. 105, 111, 117; G. Th. Malteso, "Das Fethiye Dschami in Athen", *Proceedings of the Twenty Second Congress of Orientalists* (haz. Zeki Velidi Togan), İstanbul 1953, I, 198; Semavi Eyice, "Yunanistan'da Türk Mimari Eserleri", *TM*, XI (1954), s. 157-164; G. C. Miles, "The Arab Mosque in Athens", *Hesperia-Journal of the American School of Classical Studies at Athens*, XXV, Atina 1956, s. 329-334.

SEMÂVİ EYİCE

ATİRE

(القتيرة)

Araplar'ın Câhiliye devrinde putlara kestikleri kurban.

Atîre (çoğulu **atâir**), "kuvvetli olmak, titremek, ayrılıp dağılmak, hayvan boğazlamak" mânalarını taşıyan itr kökünden türetilmiş isimdir. İbn Fâris'in belirttiğine göre, kanın akıp dağılmasından dolayı kesilen kurbanı atîre adı verilmiş olmalıdır. Câhiliye devri Arapları ilâhlara yakın olmak gayesiyle, âdet olarak receb ayının ilk on gününde putlarına bir koyun kurban ederler ve kanını da putun başına sürerlerdi. Atîre veya itr adı verilen bu kurbanı receb ayında kesilmesinden dolayı **recebiyye** de denirdi. Nitekim kendisine kurban kesilen puta da itr denir. Bu alışılmış uygulama yanında atîre kurbanı adak olarak da kesilirdi. Araplar, özellikle sürülerinin çoğaltmasıyla ilgili dilekleri yerine geldiğinde receb ayında bir kurban kesmeyi adarlardı. Ancak dilekleri yerine gelince bazan cimrilikleri tutar, koyun yerine bir ceylan avlayıp onu keserlerdi. Hatta bu, Araplar arasında, başkasının suçundan dolayı cezalandırılan kimse için darbimesel haline gelmiştir: "Koyun yerine ceylan tutulması gibi başkasının günahından da bizi sorumlu tutunuz."

Bazı âlimlere göre, atîre kurbanı ile Câhiliye devrinde kesilmesi âdet olan **fera'** (veya **feraa**, çoğulu **furu'**, **fîrâ'**) kurbanı İslâm'ın ilk zamanlarında meşrû iken daha sonra, "İslâm'da ne fera' ne de atîre vardır" (Buhârî, "Aķîķa", 3, 4; Müslim, "Eđâķî", 38) hadisiyle yasaklanmıştır. Fera', deve veya koyunun doğurduğu ilk yavru olup annenin bereketli olması ve neslinin çoğalması için putlara kurban ediliirdi. Bir kimsenin develeri dilediği sayıya veya yüze ulaşınca ilk doğan yavruyu veya en genç ve semiz devesini putlara kurban ederdi ki buna da fera' denirdi. Başta İmam Şâfiî ve Hanbelî fakihler olmak üzere bazı âlimler, bu kurbanları Allah rızâsı için kesmenin meşrûluğunu ifade eden hadisleri de göz önüne alarak, yukarıdaki hadisi bunların haram veya mekruh olmaları ile değil, vâcip ve sünnet olmamaları ile yorumlamışlar, dolayısıyla bu kurbanların Allah rızâsı için kesilmesinin mubah olduğunu kabul etmişlerdir. Bunlara göre, hadiste sözü edilen yasağın gerçek sebebi Câhiliye devrindeki gibi fera'ı putlar için kesmektir. Bir müslümanın Al-